

Voorbereid op de Tweede Fase

Dit schooljaar gaan maar een kleine vijftig scholen met de Tweede Fase van start. Ter voorbereiding op deze vernieuwing werd en wordt geëxperimenteerd met zelfstandig werken, studiewijzers, praktische opdrachten en het gebruik van nieuwe media. Het valt allemaal niet mee. De secties geschiedenis van de ORS Lek en Linge te Culemborg, het Niels Stensen College te Utrecht en het Christelijk College Nassau-Veluwe te Harderwijk vertelden Kleio over hun ervaringen.

2

ORS LEK EN LINGE

De openbare scholengemeenschap Lek en Linge in Culemborg bestaat nu acht jaar. De school is al vroeg begonnen met een andere manier van werken. Zelfstandigheidstraining en vaardigheden staan voorop in het leerconcept. Ook in de geschiedenislokalen werd niet meer klassikaal les gegeven. In *Kleio 1995/7* vertelde de sectie geschiedenis hoe het een en ander aangepakt werd. In 1998 begint de school met de Tweede Fase. Winnie de Jager en Harry van Alphen, ook in 1995 al van de partij, vertellen over hun ervaringen met de nieuwe manier van werken.

Rechts Winnie de Jager, en assiterend: Harry van Alphen.

Beginnen in de basisvorming

'Toen leerlingen in groepjes gingen werken zagen we ineens een heleboel. Dat een leerling bijvoorbeeld niet kan samenvatten, meelift met de groep of geen goede werkhouding heeft. En dan probeer je dus vaardigheidsonderwijs te geven. Je wilt ze bijvoorbeeld leren samenvatten en werkt daarom met proefsamenvattingen. De vraag is vervolgens hoe je dat gaat nakijken. Je krijgt dus met allerlei praktische problemen te maken. Toen kwamen we tot de conclusie dat het belachelijk is om pas in de vierde klas te beginnen. Het moest één lijn worden vanaf de eerste. Toen hebben we een vakwerkplan gemaakt. Van klas 1 tot en met 6 moet er een lijn in zitten: in de inhoud, in de opbouw van de vaardigheden, in de projecten die we doen, de excursies die we organiseren en de Lek-en-Lingedagen. De Tweede Fase moet je niet los zien van wat je in de basisvorming doet. De Tweede Fase is ook geen doel, maar een middel. Het is belangrijk dat je de lijn, die begint in de basisschool, waar al veel nieuwe werkvormen worden gebruikt, doorzet in de brugklas.'

Studiewijzers

'Als je leerlingen in groepjes laat werken moet je dat gestructureerd laten doen. Daarom zijn we met studiewijzers begonnen. De grote lijn is van geleid naar begeleid zelfstandig leren. In de eerste en tweede klas krijgen de leerlingen handleidingen. We begonnen met boekjes voor het hele jaar waar de begrippen en vaardigheden in stonden die ze moesten kennen, wat en hoe ze het werk moesten maken en de toetsen die ze kregen. Allemaal per hoofdstuk gerangschikt. Maar uiteindelijk zijn we gekomen tot handleidingen op één a-vertje, op een soort kaart en

geperforeerd voor in de map. Op de voorkant staat wat ze moeten doen; dat is de werkwijzer. De achterkant heeft betrekking op leren leren en vaardighedenontwikkeling. Toen steeds meer vakken van die omvangrijke studiewijzers gingen maken kon je er bij de leerlingen niet meer mee aankomen. Dan worden ze overladen. Die studiewijzers keren zich dan tegen ons. De kinderen werden er ook faalangstig van. Dat is nu veranderd. Het is dus belangrijk dat ze zo kort mogelijk zijn.

In de derde klas komen er de planingsformulieren bij. En in de bovenbouw hebben we werk- en studiewijzers. Eén bladzijde geeft aan wat we in dat blok doen. Daarnaast zijn er logboekopdrachten waarin leerlingen voorkennis activeren, kennis kunnen toetsen, aan kunnen geven hoe ze het hoofdstuk gaan aanpakken etcetera. Dat is dus meer een studeerwijzer. We hebben ook aftekenmomenten ingevoerd. Want je merkt dat je een leerling, die het werk niet kan organiseren of niet gemotiveerd is, zomaar laat rondlopen. Ze moeten nu bijvoorbeeld elke week opdrachten laten aftekenen. Dan heb je als docent in de gaten hoever iemand is. Dat is ook makkelijk wanneer je groepsoopdrachten wilt geven of klassikaal iets wilt bespreken. Want dan moet je toch ongeveer weten wat iedereen af heeft. De leerlingen zijn zelf verantwoordelijk voor het aftekenen. Ze kunnen per blok honderd punten halen, bijvoorbeeld twee toetsen voor veertig punten en daarnaast de aftekenopdrachten die ook punten opleveren. In het begin geven we twintig punten voor de aftekenopdrachten en dan bouwen we dat geleidelijk af. Het moet een stimulans zijn om regel-

matig te werken. Het is natuurlijk niet zo dat een leerling al een 4 haalt wanneer die gewoon zijn werk doet.'

Ervaringen met zelfstandig werken

'We krijgen in het schooljaar 1998/1999 zelfwerkzaamheiduren; één of twee uur waarin je als docent niet in het lokaal hoeft te zijn, maar wel in het gebouw. Je kan die uren ook gebruiken om alvast met een groepje over hun werkstuk te praten.

We hebben hier al enige ervaring mee omdat afgelopen jaar een aantal leerlingen die geschiedenis als achtste vak hadden gekozen, geen enkele geschiedenisles bijwoonden, maar wel een keer in de week contact hadden met ons. En ook leerlingen die van 5 havo komen en in mei instromen in 5 atheneum, geven we de mogelijkheid om aan de hand van de studiewijzers zich voor te bereiden op 6 atheneum, zodat ze daar meteen kunnen instromen.

We hebben ook een stiltelokaal ingevoerd. Dat wordt redelijk gebruikt. De ruimtes bij de trappen en de nissen zijn wel geschikt om wat in groepjes te bespreken, maar niet om echt te studeren. Ze gebruiken dat stiltelokaal om in de tussenuren te gaan zitten.

In de bibliotheek hebben we tien computers. Wanneer leerlingen voor een praktische opdracht Internet willen gebruiken, geven we ze een kaart waarop staat dat dat mag in verband met een opdracht. Het aantal computers is wel een probleem dat steeds groter wordt. En er moeten natuurlijk ook genoeg printers zijn. Wanneer leerlingen zeggen dat ze iets op Internet gaan opzoeken ga ik meestal wel even kijken of ze er ook zitten. Het is hier heel gewoon wanneer je even het lokaal uitgaat. Het is niet zo dat ze de boel op zijn kop zetten wanneer je de klas uit bent. Die verantwoordelijkheid is ze wel geleerd.

Voor een deel moeten leerlingen de vrijheid krijgen om fouten te maken, maar het mag nooit zo zijn dat ze zo'n grote fout maken dat ze niet meer verder kunnen. De zelfstandigheid in de Tweede Fase uit zich niet in het feit dat de docent weg kan. De docent moet begeleiden: met leerlingen bespreken waarom ze niet op schema zijn, hoe ze dat kunnen verbeteren en waar ze precies de fout ingaan.

Wanneer leerlingen in groepjes werken doen sommige leerlingen wel wat,

Datum / lesuur dag	Wat te doen ?	Te besteden tijd	Paraaf docent
1.			
2.			
3.			
Ruimte voor vragen/opmerkingen t.b.v. contactles			

Geleide vrijheid op Lek en Linge.

4

maar anderen niet. De ruis op de achtergrond kan steeds luider worden. Het is een hele techniek om overzicht te houden over hoe die groepjes aan het werk zijn. Want anders ben je branden aan het blussen en overal waar je geweest bent, laait het vuur weer op. Leerlingen mogen dus wel lopen, maar je moet zelf de eindverantwoordelijkheid hebben, weten waar iedereen is en waar iedereen mee bezig is. Je bent veel meer aan het organiseren. Je moet precies weten wanneer je bepaalde zaken centraal kunt doen. Het groepswerk bevalt goed. Vwo 4 leerlingen die in groepjes van vier werken, houden bijvoorbeeld discussies die aan het thema verwant zijn. En ze trekken meteen de lijn door naar het nu of ze zien een verband met een heel ander onderwerp. Je bent niet bezig met vragen bedenken en nabespreken, nee dat doen ze zelf. 'Meneer we komen niet uit deze discussie.' En dat is geweldig.

De feitenkennis wordt wel wat minder. Dat komt ook omdat onderwerpen fragmentarisch worden aangeboden. In de derde hebben we een stencil gemaakt van begrippen die ze moeten kennen, van agrarische samenleving tot socialisme. We deden de Cito-staatsinrichtingstoets wel maar de bavotoets niet. Nu zijn de toetsen veel beter en doen we ze beiden.

Eén van de problemen is de organisatie naar aanleiding van tempoverschillen. Met ons aftekensysteem geven we aan

wat leerlingen minimaal af moeten hebben, dan weet je ook wat je eventueel klassikaal kunt bespreken. Je kunt ze ook met hun groepje laten afspreken wanneer ze iets af hebben. Dan kunnen ze met check-in-duo's of iets dergelijks elkaar helpen. Wanneer leerlingen achterlopen op hun planning is het je taak als begeleider om samen met de leerlingen te achterhalen hoe dat komt en ervoor te zorgen dat ze weer bijkomen. Dat controleer je dan vervolgens ook. Wanneer leerlingen een week niets aan geschiedenis doen omdat ze zich helemaal willen storten op scheikunde, is dat geen probleem, wanneer ze het de week daarop maar allemaal weer inhalen. Het nadeel is wel dat je helemaal gek wordt, als je acht aftekenopdrachten tegelijk moet nakijken. Dan ben je alleen maar aan het kijken of alles gedaan is. Je voelt je een soort administratief medewerker. Dat is dus een voorbeeld van doorslaan.

Op een gegeven moment zie je gelukkig steeds sneller of iets wel of niet goed uitgevoerd is.

Het is wel belangrijk dat het verhaal van de docent blijft op bepaalde momenten. Je krijgt er als docent moeite mee wanneer je nauwelijks meer iets klassikaal doet. Je mist het sociale, het enthousiasmerende. Het is je vak, je wilt graag iets kwijt. Anders moet het materiaal het allemaal zelf uitdragen en dat is teveel gevraagd. Ook voor leerlingen is het leven dan wel erg saai. Als alle vakken op dezelfde manier georga-

niseerd zijn zitten ze zeven uur achter elkaar in groepen te werken. En ze hebben toch een uitgezette lijn nodig. In een aantal klassikale lessen kun je een en ander in structuur brengen. We denken erover om daarom eerst een hoorcollege te geven en pas daarna een zelfwerkzaamheiduur.

Praktische opdrachten en het profielwerkstuk

'We zijn ook bezig met het profielwerkstuk en de praktische opdrachten. Vanaf het begin hebben wij het een en ander al opgezet zoals dat nu in de Tweede Fase gevraagd wordt. Leerlingen moesten eigen onderzoek doen. De presentatievorm daarbij was vrij; videopresentatie, excursies, tentoonstellingen, posterpresentaties, lessen geven in de onderbouw of lezingen geven.

Om die vaardigheden te ontwikkelen beginnen we al in de onderbouw. In de tweede klas moeten leerlingen een actualiteitschrift bijhouden, in de derde klas (en dit jaar in de vierde) hebben we een oral history-project waarbij ze met behulp van interviews een vraagstelling moeten beantwoorden. In de vierde klas doen leerlingen een presentatieproject van het Joods Historisch Museum. We hadden dus al een aantal praktische opdrachten liggen.

Het is niet alleen maar leuk wat de leerlingen moeten doen. Bepaalde vaardigheden zijn verplicht. Het gaat niet om de leuke videopresentatie, het moet wel echt inhoud hebben. En wanneer iemand kiest voor een posterpresentatie, wordt scherp gekeken naar het niveau van de inhoud van die poster. Ze moeten er een goede structuur in hebben verwerkt. Er moeten bronnen zijn vergeleken en er moet een kritische houding uit spreken.

Dit jaar laten we leerlingen in de bovenbouw bij het katern over Suriname een praktische opdracht maken. Ze moeten een posterpresentatie maken over contacten tussen een westerse en een niet-westerse cultuur. Je zit je dan vervolgens wel af te vragen welke criteria je voor de beoordeling opstelt.

Verder hebben we, omdat we deelnemen aan het netwerk van de Faculteit Letteren van de Universiteit Utrecht, een bibliotheekopdracht georganiseerd in de Universiteitsbibliotheek. Dat wordt een praktische opdracht. Het is belangrijk dat leerlingen weten hoe ze

in zo'n grote bibliotheek moeten zoeken, omdat de plaatselijke bibliotheek natuurlijk erg beperkt is. Leerlingen kunnen op de pas van de docent lenen in die bibliotheek. Ze kunnen ook op een bepaalde dag gebruik maken van een helpdesk; iemand van de universiteit helpt ze dan bij vragen. Bijvoorbeeld waar ze het beste iets kunnen zoeken.

Vorig jaar hebben we al beslist dat leerlingen niet meer voor alle vakken een werkstuk maken. Ze maken één profielwerkstuk. Dat mag ook voor bijvoorbeeld geschiedenis en economie samen zijn. De andere vakken geven dan een vervangende opdracht. De leerlingen kunnen zelf hun begeleider kiezen en iemand die het werk gaat beoordelen. De beoordelaar is meestal degene die er het meest vanaf weet. We kunnen zo beter gebruik maken van elkaars deskundigheid. Dat betekent dat je ook eens naar een collega toegaat voor advies. Je moet toch samen dat profiel dragen en maken. We hebben bijvoorbeeld de vaardigheden over alle vakken verdeeld in de profielcommissie. Misschien dat we dat na twee jaar wel weer switchen omdat je na twee jaar oefenen van een posterpresentatie misschien wel eens wat anders wilt, bijvoorbeeld een betoog. Die samenwerking verloopt bij ons erg goed. We hebben ook een standaardformulier voor de oriëntatie op het profielwerkstuk: hoofd- en deelvragen, en een aantal besprekingen met de begeleidende docent. We hebben nu wel afgesproken dat we per docent een

maximum stellen, bijvoorbeeld vijftien leerlingen per docent.'

Randvoorwaarden

'Hier op school hebben zo'n vijftig docenten de nascholing samenwerkend leren gedaan. Samenwerkend leren doe je niet één moduul. Dat moet continu in je lessen tot uiting komen. Samenwerking tussen docenten is erg belangrijk. Je moet van elkaar weten wat en hoe je iets doet. Je kunt zeggen we doen allemaal hetzelfde. Dan heb je uniformiteit. Maar aan de andere kant kun je als docent ook verschillende dingen doen, omdat dat meteen wat afwisseling biedt.

NIELS STENSEN COLLEGE

Het Niels Stensen College is gevestigd in Utrecht. Men is twee en een half jaar geleden schoolbreed begonnen met de voorbereiding op de Tweede Fase. In de onderbouw participeert de school in het SLIM-project van de Hogeschool Utrecht, een project waarin samenwerkend leren centraal staat (zie hiervoor *Kleio* 1994/5). In de bovenbouw (vierde klassen) werd in het schooljaar 1997/1998 een project van drie weken gestart waarin de contacttijd met leerlingen bekort werd tot 25% van de normale tijd. De school heeft een grote infozaal met veertig computers die aangesloten zijn op Internet.

Het Niels Stensen College zal het Studiehuis in 1999 invoeren. Jaap Patist vertelt over de ervaringen die de sectie geschiedenis heeft met de nieuwe gang van zaken.

Beginnen in de basisvorming

'In de onderbouw hebben we al veel opdrachten die te maken hebben

Wat wel problematisch is, is het blijven zitten/overgaan. De Tweede Fase is er eigenlijk op gericht het jaargroepensysteem af te schaffen, want leerlingen tekenen delen van hun examendossier af. Terwijl er aan de andere kant maar één keer een eindexamen is. Wat doe je met een leerling die voor geschiedenis alles heeft afgesloten, maar voor wiskunde niet? Wij gaan de zeven domeinen aftoetsen die gelden voor het examendossier. Maar daarnaast geven we ook andere toetsen die alleen voor de overgang gelden, maar niet voor het dossier. Dan kun je bepaalde gedeeltes laten overdoen.'

met onderzoek doen. Het stellen van hoofd- en deelvragen werken we langzaam uit, er worden allerlei presentatievormen (toneelstukjes, spreekbeurten en dergelijke) geoefend en samenwerkend leren staat via het SLIM-project centraal.

Onze ervaring is dat het allemaal veel tijd kost, vooral het SLIM-project. Bij het onderwerp Egypte waren ze bijvoorbeeld twee maanden bezig. Dat is erg veel, wil je de rest van het lesprogramma in de eerste klas ook nog redelijk kunnen doen. Nu maken de leerlingen dus niet alle opdrachten van dat project meer.

Leerlingen leren in de brugklas veel over het samenwerken. Die brugklas vormt zich ook sterk op het sociale vlak. Het is belangrijk dat er vanaf het begin groepsopdrachten worden gegeven. Als leerlingen samen een product opleveren moeten ze er onderling uit zien te komen. Daarnaast maken de leerlingen in de basisvorming ook huiswerk onder toezicht van een docent.'

Jaap Patist in de infozaal van het NSC.

DE EERSTE WERELDOORLOG (1914-1918).

De invloed op de burgers en soldaten en de gevolgen voor het beeld van vrede en veiligheid.

GESCHIEDENIS

Examenprogramma HAVO (profieldeel: cultuur en maatschappij/economie en maatschappij)

Domein A: Vaardigheden en benaderingswijzen (1 t/m 6)

Domein E: Oorlog en vrede

Subdomein: Internationale betrekkingen en oorlogvoering.

OPZET.

Na een college van 2 lesuren (90 minuten) gaan jullie in door de docent samengestelde tweetallen gedurende 3 weken werken aan het opzetten van een tentoonstelling rondom de Eerste Wereldoorlog, met een daarbij behorende 'catalogus'. Het thema van de tentoonstelling is 'Oorzaken en gevolgen'. Per persoon zal er gemiddeld 15 klokuren in gestoken moeten worden om de opdracht naar behoren uit te voeren; bij de berekening van de studielast ga ik er van uit dat jullie *niet* samen naar dezelfde video gaan kijken of dat beiden achter dezelfde computer zitten. Belangrijk is dus dat er goede afspraken worden gemaakt over de te verrichten werkzaamheden.

Zet die afspraken ook duidelijk in jullie *logboek*. Zet daarin ook jullie planning (o.a. ten aanzien van afspraken maken, inventarisatie bronnen; verwerking van de informatie; maken van tentoonstellingsgedeelte en het catalogusgedeelte).

RANDVOORWAARDEN.

Algemeen:

- De opdracht wordt uitgevoerd in de periode van 11 maart tot 2 april.
- De koppels worden door middel van loting samengesteld.
- Ingeschatte gemiddelde studielast 15 klokuren (klokuur is 60 minuten) per persoon.
- Plenaire bijeenkomsten (waarbij de hele klas betrokken is) tellen mee in de studielast, evenals de vakbegeleidingsgesprekken (90 minuten + 2x15 minuten = 120 minuten)

Begeleiding:

- Onder begeleiding versta ik een gesprek over de voortgang en opzet dat gevoerd is na het maken van een afspraak hierover.
- Tijdens deze opdracht hebben jullie recht op twee begeleidingsgesprekken van 15 minuten (per koppel). Aan elk gesprek mag daarnaast maximaal 20 minuten werk voor de begeleider verbonden zijn.
- Je bent verplicht om één begeleidingsgesprek te voeren.
- Indien de begeleiding meer tijd kost, dan zal dat -afhankelijk van de intensiteit van de begeleiding- leiden tot puntenvermindering in de eindbeoordeling.

Logboek:

- In het logboek staan:
 - oonderlinge werkafspraken
 - planning
 - overantwoording van de gewerkte tijd
 - tijd die besteed is aan het zoeken op internet en de daarbij gevonden informatie.
- Het logboek dient met het catalogusgedeelte ingeleverd te worden. Zie ook 'Beoordeling'.

veel gebruik maken van begeleidingsgesprekken gaat er een punt af. Het gebruik van het logboek, waarin het plan van aanpak en de werkverdeling staan, is samen met de begeleidingsgesprekken 20 % van het cijfer. De catalogus die leerlingen bij dit thema moeten maken is 35% van het cijfer en de tentoonstelling 45% van het cijfer.

Het is heel moeilijk om het logboek te beoordelen. Voor jezelf geeft het echter heel veel informatie: werken leerlingen liever in grote blokken achter elkaar door of spreiden ze het liever? Soms zitten leerlingen vier of vijf uur achter Internet en vinden niks. Ze hebben dan toch keihard gewerkt. Dat is moeilijk. De vakbegeleidingslessen zijn dan erg belangrijk. Dan kun je vragen hoe ze precies hebben gezocht en kun je tips geven. Soms geef ik ze zelf informatie om de motivatie op gang te houden.'

Ervaringen met zelfstandig werken

'We willen leerlingen zelfstandig-heid geven maar er ook toezicht op houden. We hebben vakbegeleidingslessen ingeroosterd. Ze moeten dan laten zien wat ze hebben gedaan, welke problemen ze zijn tegengekomen en hoe ze verder willen. Studietoelichters die niet vakgebonden zijn helpen de leerlingen bij studieproblemen. Zij houden in de gaten of het bij bepaalde vakken wellicht minder gaat. In de informuimte is een docent die controleert of leerlingen doen wat ze zouden moeten doen.

Als je je leerlingen kunt behoeden voor misstappen of kunt waarschuwen' is het belangrijk dat je duidelijke signalen afgeeft. Anders trap je in dezelfde valkuil als een aantal universiteiten en hogescholen. Daar blijkt dat studenten het niet alleen kunnen. En dan zou dat op de middelbare school wel moeten? Je moet het leerlingen juist aanleren. Je moet ze dus begeleiden in dat zelfstandig leren werken en ze niet in één keer loslaten. Dat zouden ze ook heel vervelend vinden.

De leerlingen die nu deelnemen aan het project moeten in de week zesendertig blokken van vijftien minuten op school zijn. Dat is langer dan dat ze normaal op school moeten zijn. Ze mogen vrij intekenen in een werkruimte, een stilletokaal of de informuimte. Maar er is altijd een docent in die ruimtes die aftekent. Is er bijvoorbeeld een groepje dat de hele dag aan

Eerste bladzijde van het onderdeel Eerste Wereldoorlog van het NSC.

Studiewijzers

'In de onderbouw gebruiken we 'planners'. Vanaf de derde klas gebruiken we studiewijzers, met name als er zelfstandig opdrachten gemaakt moeten worden. We hebben daar als leraar ook cursussen in gevolgd. Maar het wordt waarschijnlijk heel vervelend voor de leerlingen als je altijd met studiewijzers zou werken. Een project af en toe is leuk. Maar constant, dan zakt de motivatie weg. Echte studiewijzers waarin een keuzemogelijkheid zit voor leerlingen, gebruiken we niet té vaak. In klassieke situaties is het inbouwen van zulke keuzemogelijkheden moeilijk en dan zou je alleen een heleboel

papier inbrengen waar dat niet functioneel is.

Een voorbeeld: in de studiewijzer bij het thema de Eerste Wereldoorlog staan op twee pagina's de opzet, randvoorwaarden, gestelde eisen en de beoordeling. Dan volgen mogelijke bronnen die in de school aanwezig zijn. Dan komen drie pagina's met mogelijke onderwerpen, een planningsadvies, het logboek en het onderzoeksplan voor de infozaal. In totaal elf pagina's. Alleen de eerste twee pagina's vormen de echte studiewijzer. Leerlingen worden ook beoordeeld op het invullen van het logboek. Als ze

geschiedenis wil werken, dan plannen zij eerst een uur in het werklokaal, dan vier uur in de inforuimte en daarna weer een paar uur in het werklokaal. Ik geef alleen in het begin van een onderwerp uitleg om een kader te geven. Tussendoor heb ik alleen nog maar vakbegeleidingslessen. De hele klas werkt dan bij mij in het lokaal. Ze mogen mij vragen stellen als ze ergens niet uitkomen. Het initiatief moet wel van de leerlingen zelf komen. Leerlingen komen ook echt met vragen. Ze hebben als groepje recht op twee keer vijftien minuten begeleiding in de periode van het project. Ze gaan heel precies met die tijd om. Er mag voor mij twintig minuten voor- of nawerk aan zitten. Als ze bijvoorbeeld iets hebben geschreven dat ze graag nagekeken willen hebben, kan dat. Ik zie niet op tegen meer tijdsinvestering. Ik surveilleer nu zelf een aantal lessen. Daar heb je geen voor- of nawerk aan. En een tentoonstelling beoordelen is sneller gebeurd dan een stapel proefwerken nakijken.

Leerlingen missen het klassikale niet. Ze zeggen dat ze het nu makkelijker vinden om langer op school te zitten. Nu kunnen ze zelf bepalen waaraan ze willen werken. Ze vinden het wel lekker zo. Er is natuurlijk ook angst bij leerlingen. Sommigen waren vooraf heel boos dat zij in zo'n experiment kwamen te zitten, terwijl zij niet aan de echte Tweede Fase gaan deelnemen. Als ik nu aan dezelfde leerlingen vraag hoe ze het gevonden hebben, dan zeggen ze dat het wel meevalt. Die angst was er bij docenten ook. Van leerlingen die in de klas niet vooruit zijn te branden, wil ik niet zeggen dat ze nu keihard aan het werk zijn, maar wel zijn ze nu in ieder geval actiever bezig.

Ik denk dat het heel erg belangrijk is, dat er klassikale momenten blijven. De rol van de docent verschuift aan de ene kant naar begeleiding, maar aan de andere kant blijf je natuurlijk degene die het overzicht heeft, de rode draad kan aangeven en de stukjes die de leerlingen aandragen in zo'n project kan samenvatten. Het blijft steeds een afweging. Aan de ene kant hadden ze, wat ze nu in drie weken aan kennis verwerven, ook in drie lessen kunnen doen. Maar aan de andere kant leer je ze veel meer vaardigheden. Hoewel dat natuurlijk moeilijk meetbaar is. Staat je vak voorop, of ben je docent en vind je het aanleren van vaardigheden belangrijk?

Leerlingen zeggen zelf weleens dat ze het gevoel hebben harder gewerkt en meer geleerd te hebben, terwijl dat er bij een toets waarin je volgens je eigen lijnen werkt (die je min of meer hebt losgelaten tijdens het zelfstandig werken) niet uitkomt. Daar zit ik wel een beetje mee. Hoe kan het nu dat leerlingen aangeven dat ze vinden dat ze beter gewerkt hebben, het beter begrepen hebben, terwijl het op die toets er niet uitkomt? Het betekent dat je toetsen pas op het laatste moment kunt maken, zodat ze kunnen aansluiten bij de presentaties van leerlingen.

Ik had een klas waarin leerlingen in groepjes (tweetallen) elk een onderdeel van de Amerikaanse binnenlandse politiek onderzochten. Ze moesten hun paper in een werkgroep naar elkaar verdedigen. Naar aanleiding van de papers maakte ik vragen voor de toets. Dat werkt beter.

Bij havo 4 merk ik dat de diepgang problematisch is. Het kan ook te maken hebben met de hoge eisen die ik stel.

Al uitproberend interviewen we docenten, ouders en vooral ook de leerlingen om te kijken of en hoe we door willen gaan. Kiezen we voor brede zelfstandigheidsuren, projectweken of gaan we in de bovenbouw continu op deze manier werken? Dat moeten we nog beslissen.'

Praktische opdrachten en het profielwerkstuk

'We zijn ook aan het experimenteren met allerlei presentatievormen; havo 4-leerlingen stelden bijvoorbeeld een tentoonstelling samen. We gebruiken daarbij ook de tekstverwerker. Het maken van sheets die aan bepaalde eisen moeten voldoen, zien we als voorbereiding op het maken van een tentoonstelling. Zoiets kan functioneren als praktische opdracht. Uit dit havo 4-project komt ook naar voren, welke stappen beoordeeld kunnen worden onafhankelijk van de vakken. De processen zijn wellicht belangrijker dan het product. Daaraan werken we nu verder. We eisen bijvoorbeeld dat leerlingen de infozaal niet in mogen als ze geen uitgewerkt onderzoeksplan hebben.'

Randvoorwaarden

'Dat de school niet in september start met de Tweede Fase heeft te maken met het plan dat al eerder is opgesteld. We willen genoeg tijd hebben om ons voor te bereiden. Je moet

namelijk niet alleen de leerlingen voorbereiden, maar vooral ook de docenten. Hoe maak je studiewijzers, hoe organiseer je het allemaal? De docenten volgen dus cursussen voor het gebruiken van Internet, het schrijven van studiewijzers, het geven van feedback en het maken van concrete afspraken.

Het maken van afspraken met leerlingen is erg belangrijk. Om de docenten niet teveel te belasten laten we leerlingen zelf een dossier van de begeleidingsgesprekken maken. Dat maakt de reflectie voor hen ook wat concreter.

Wat ook een belangrijke reden is voor het uitstel, is het wachten op nieuwe methodes. Er is wel wat, maar dat valt niet mee. Veel van die methodes zijn nog erg afgestemd op een klassikaal gebeuren. Ik vind dat er bijvoorbeeld weinig geëxperimenteerd wordt met verschillende presentatievormen, terwijl dat toch erg belangrijk is. Het is vaak nog een schriftelijke toets. Wat ik een nadeel vind van sommige methodes, wat ze dan zelf een sterk punt vinden, is dat de opbouw van elk hoofdstuk hetzelfde is. Dat wordt dodelijk saai. Later moeten ze ook steeds een andere ingang vinden om iets te benaderen. Motivatie van leerlingen is erg belangrijk. En motivatie bereik je alleen maar door steeds nieuwe uitdagingen te bieden. Als een leerling een structuur doorheeft dan wordt het een afraffelen van het verplichte rijtje. Ik zou meer afwisseling in aanbod willen zien. Bijvoorbeeld een hoofdstuk gericht op het maken van een werkstuk. Wat ook een nadeel is, is dat de methodes erg duur zijn.

Er is meer samenwerking tussen docenten nodig. Bij het lesgeven: methodes moeten zo gekozen worden dat het makkelijker is om studiewijzers voor verschillende vakken op elkaar af te stemmen. En verder letten we bij het kiezen van methodes ook op mogelijkheden met informatie- en communicatietechnologieën.

Daarnaast is er overleg over het portfolio werkstuk. Met name ten aanzien van de beoordeling van werkstukken, omdat ook het beoordelen van de processen belangrijk is. We willen gaan werken met vaste beoordelingscriteria. Bij aardrijkskunde en geschiedenis hebben we natuurlijk al ervaring met eindwerkstukken. Dat willen we nu wat meer op elkaar afstemmen.'

CHRISTELIJK COLLEGE NASSAU-VELUWE

Op het Nassau-Veluwe in Harderwijk is men drie jaar geleden begonnen met een project in 4 vwo. De school is in alle vakken begonnen met zelfstandig werken. In september 1999 gaat de hele bovenbouw met de Tweede Fase van start. De school is dan uitgebreid met een mediatheek en er zijn lokalen verbouwd. In de mediatheek komt een stiltelokaal voor zo'n vijftientig leerlingen, met mogelijkheid tot uitbreiding. Er komt ook een computernetwerk in de school. Liek Mulder, Frank Vester, Gertjan Willems en Johan Damen vertellen over hun ervaringen.

Beginnen in de basisvorming

In de onderbouw worden de leerlingen al voorbereid. We werken bijvoorbeeld al met studiewijzers in de basisvorming. Het werken met studiewijzers, de uren waarin leerlingen zelfstandig werken en het groepswerk bevielen in vwo 3 erg goed. De leerlingen waren erg gemotiveerd. Je ziet dat dan de basisvorming alsnog tot leven wordt gewekt.

Studiewijzers

'Een studiewijzer moet meer zijn dan een ingevulde agenda. We geven ook aan waarom bepaalde stof wordt bestudeerd, de leerdoelen dus. Bijvoorbeeld de vaardigheden die centraal staan. Een ingevulde agenda is zonde van het werk, dan kun je het werk net zo goed per les opgeven. De repetitieweek ligt vast, maar we proberen zoveel mogelijk de studiewijzer open te houden. Leerlingen moeten wel regelmatig iets laten zien. We hebben nu ook een ander puntenstelsel. We verdelen de punten over verschillende deelopdrachten. Naast de repetitie hebben we bij elk thema een extra opdracht. Zo kunnen leerlingen compenseren. Voor jezelf moet je heel goed voor ogen houden wat je eist. Naast de studiewijzer krijgen de leerlingen een vel met aanwijzingen wat je als docent precies wilt. Je moet voor alles criteria aangeven. Als je dat goed doet krijg je een redelijk objectief cijfer. Leerlingen worden bijvoorbeeld beoordeeld op criteria als samenwerken, de uitwerking van de probleemstelling en de inhoud. Ze moeten de taakverdeling zichtbaar maken.

Bij staatsinrichting moeten leerlingen bijvoorbeeld een eigen partijprogramma schrijven. Ze moeten binnen de groep in tweetallen een thema voorbereiden en een lijsttrekker benoemen. Op die manier heb je heel veel interactie binnen de groepjes. Leerlingen los-

sen zelf problemen op of komen bij jou. Als één van de groepsleden niets doet, dan laat je het eerst aan de groep zelf over en als je ziet dat een het na een vermaning niet herstelt, dan moet je de leerling uit de groep zetten of op een andere manier beoordelen. Het is duidelijk winst dat leerlingen bij het samenwerken veel meer van elkaar zijn gaan eisen.'

Ervaringen met zelfstandig werken

'In het eerste jaar liep de gezamenlijke studieruimte niet. Het was een grote chaos. Het was er vooral gezellig en er werd niet veel uitgevoerd. Later hebben we wel wat meer toezicht ingevoerd maar dat hielp niet echt. Daar zijn we dus van afgestapt. Het jaar daarop hebben we weer een project in vwo 4 gedaan, vanaf december. Schoolbreed kwam er een plek in het rooster voor zelfwerkzaamheid: z-uren. In een bepaalde vleugel kunnen leerlingen dan werken onder toezicht van een aantal docenten. Ze zijn dan

vrij om te kiezen waar ze aan willen werken. Nadeel is nog steeds dat het een lange gang is, met wel wat nissen om in te werken, maar met een grote resonantie. Het liep wel wat beter. Het project is uitgebreid naar 4 havo en 5 vwo. Weer met de zelfstudie-uren, hoewel het nog steeds wat rumoerig is. Er zijn ook stiltelokalen, maar daar wordt niet zoveel gebruik van gemaakt. We zijn ook begonnen met de invoering van zes repetitieweken. Dat kennen we niet.

Dit schooljaar (1998/99) gaat de hele bovenbouw met alle vakken op deze manier aan het werk. Dan stappen we af van de vleugel. We hebben per week minimaal één z-uur. Dat uur moeten leerlingen in het lokaal of in de omgeving van het lokaal doorbrengen. Sommige docenten geven nog niet zo goed aan wat een z-uur is. De z-uren zijn eigenlijk niet vakgebonden. Soms moet je een klas zelf aan het werk zetten tijdens zo'n z-uur. De leerlingen hebben nog niet voldoende discipline om voor zichzelf te gaan werken en voor zichzelf te plannen. Ze werken vrij sterk op korte termijn. Maar de huidige vwo 5-leerlingen die al een jaar op de nieuwe manier hebben gewerkt, hebben op dat vlak duidelijk wat geleerd. Zij kunnen al veel beter plannen.

Met name in de z-uren komen leerlingen naar je toe als ze er niet uitkomen. Dan geef je ze een duwtje in de rug. Sommigen denken het wel te weten en lopen vast. Als een leerling een keer

V.l.n.r. Liek Mulder, Johan Damen, Frank Vester en Gertjan Willems.

onderuit gaat zie je toch dat ze meer vragen gaan stellen en hun werk beter organiseren. Ze leren dus wel van hun fouten. We vinden echter dat de leerlingen nog te weinig gebruik maken van de expertise van de docent. Wel zie je dat ze heel veel met elkaar overleggen en dat is ook goed. Het is ook uit een enquête gebleken, dat ze het vooral moeilijk vinden om zelf vragen te stellen.

Bij tekstbestudering komen ze vaak met vragen over details. Je wijst ze dan op het belang van de grote lijn. Nu je in een paar klassikale lessen de grote lijn moet uitzetten en de essentie moet weergeven, kom je zelf ook met minder details. Maar vragen stellen dat is iets waar leerlingen nog in getraind moeten worden.

Tot nu is er erg veel correctiewerk. Dat is wellicht één van de kinderziektes. De leerlingen moeten de zelfstandig gemaakte vragen en opdrachten inleveren. Het nakijken daarvan kost veel tijd. Daar staat wel tegenover dat er veel z-tijd is. In die uren kun je wel iets aan correctiewerk doen, maar daar moet je eigenlijk niet op rekenen. En zo neem je het toch vaak mee naar huis. We merken wel dat al dat nakijken van vragen en opdrachten de leerlingen stimuleert. Als leerlingen zelfstandig werk maken dan willen ze graag weten wat ze goed hebben gedaan, wat ze fout hebben gedaan en wat ze kunnen doen om het te verbeteren. Als je het alleen laat aftekenen is dat onvoldoende. Nakijken wordt gewaardeerd en laat ook zien dat je het vak serieus neemt.

Om de hoeveelheid correctiewerk wat terug te dringen moeten we misschien wat meer met antwoordenbladen werken of leerlingen zelf laten corrigeren. Nadeel van antwoordenbladen is, dat ze een eigen leven kunnen gaan leiden. En je bent dan toch een beetje die stok achter de deur kwijt.

Soms hoor je van leerlingen wel dat ze terugverlangen naar het oude. Weer een presentatie, verzuchten ze dan. Daar moet je voor waken. Bij het examendossier moet je het helemaal goed afstemmen. We hebben gezocht naar verschillende presentatievormen, zodat je niet altijd een werkstuk laat maken. Spontane klassendiscussies mis je als docent wel en de leerlingen missen dat ook. Terwijl ons vak zich daar bij uitstek voor leent. Maar je wint uiteindelijk wel meer dan je verliest.

Lesschema

les 1	-	Klassikale inleiding op het Italiaanse fascisme
lessen 2-4	-	Zelf de pagina's 89 tot en met 94 bestuderen, een samenvatting maken, en de opdrachten 1 en 2 maken. De samenvatting inleveren.
les 5	-	Klassikaal bespreken van de opdrachten 1 en 2.
les 6	-	Klassikale inleiding op Duitsland.
lessen 7-8	-	Zelf de pagina's 98-102 bestuderen, een samenvatting maken, en de opdrachten 2 en 3 maken.
lessen 9-10	-	Klassikale lessen over het nationaal-socialisme.
lessen 11-14	-	Zelf de pagina's 102-112 bestuderen, een samenvatting maken, en de opdrachten 5, 6 en 9 maken. De samenvatting inleveren.
les 15	-	Klassikaal bespreken van de opdrachten 5, 6 en 9 + de vraag hoe de opkomst en verspreiding van ideologieën als fascisme en nationaal-socialisme nu en in de toekomst kunnen worden voorkomen.

Blok D uit het jaarprogramma.

De leerlingen in vwo 6 werkten voor het tweede jaar op de nieuwe manier. De eindexamenresultaten waren heel goed. Ze hebben op eigen kracht heel veel gedaan. Klassikaal zijn aan het onderwerp 'Europa en de buitenwereld' maar vijf a zes lessen besteed. Dat is toch wel een bewijs dat het goed kan.'

Praktische opdrachten en het profielwerkstuk

'Je bent in de bovenbouw natuurlijk gebonden aan de examenstof; dat is hetzelfde gebleven. Maar ze moeten nu zelfstandig het hoofdstuk doorwerken. In het ene geval doen ze dat aan de hand van vragen en opdrachten en een andere keer moeten ze er een samenvatting van maken. Daarnaast hebben we bij ieder hoofdstuk een verwerkingsopdracht; een presentatie, een tentoonstelling inrichten, bij staatsinrichting een kabinet formeren, verkiezingen houden en een verkiezingsprogramma schrijven. Dat zijn eigenlijk de praktische opdrachten. Leerlingen zijn tot heel wat in staat. Als je ziet wat ze soms van een opdracht maken en met hoeveel passie ze eraan werken. Zelfs bij een onderwerp als staatsinrichting. Je kunt dan toch wel zeggen dat het een verbetering is. De leerlingen worden heel inventief. Zo bleken alle havo 4-leerlingen iets van Internet gehaald te hebben voor hun

werkstuk, zonder dat het verplicht was gesteld. Soms gaan ze ook heel ver. Ze gaan bijvoorbeeld naar het RIOD voor informatie of een interview. Laatst was er een groepje dat met een radioverbinding een interview hield met mensen van het Roosevelt Instituut in Middelburg.

De praktische opdrachten doen wel een enorm beroep op je creativiteit. Je moet voorkomen dat ze elk jaar dezelfde opdracht krijgen, zodat ze dingen van de computer kunnen halen. Als je een hele vage opdracht geeft kan dat makkelijk. Door in een opdracht de vraagstelling te veranderen en een bepaald perspectief voor te schrijven kun je dit tegengaan. Bovendien worden ook tussenfases beoordeeld. Bijvoorbeeld het plan van aanpak. Hoewel de thema's meestal worden gegeven, geef je ze steeds meer vrijheid om zelf keuzes te maken. Bij het onderwerp jeugdcultuur bijvoorbeeld, moesten ze eerst allemaal een paper maken maar nu mogen ze zelf kiezen voor de presentatievorm. Een leerling die goed in het audiovisuele is gaat dan bijvoorbeeld een journaal maken. Zo zie je ook de differentiatie in de klas toenemen. Het is wel goed om ze een kader te bieden. Vaak hebben ze geen idee van wat er kan.'